

Τουρκία και Βαλκάνια

Η στρατηγική διάσταση της βαλκανικής πολιτικής της 'Αγκυρας

Η προσπάθεια αξιοποίησης από την 'Αγκυρα της πολιτικής ρευστότητας του βαλκανικού χώρου για την ενίσχυση του ρόλου της Τουρκίας στην περιοχή και κυρίως για την προώθηση ορισμένων επιδιώξεών της φαίνεται σ' ό,τι αφορά στην Ελλάδα να κατατείνουν στο να μετατρέψουν την ευπαθή Βαλκανική Χερσόνησο σ' ένα νέο πεδίο ελληνο-τουρκικής αντιπαράθεσης. Η εντατική διπλωματία της 'Αγκυρας στα Βαλκάνια κάνει αναγκαία τη διευκρίνιση των στόχων εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας και ιδιαίτερα σ' ό,τι αφορά στην ύπαρξη αλλά και βαρύτητα εκείνων των πλευρών που ενδέχεται να μην κινούνται στα πλαίσια θεμιτών και νομίμων επιδιώξεων και να συντείνουν στην αποσταθεροποίηση των διαβαλκανικών σχέσεων. Στο πλαίσιο αυτό η απόπειρα επέκτασης του ελληνοτουρκικού ανταγωνισμού στον εύφλεκτο βαλκανικό χώρο υπονομεύει την αναζήτηση σταθερότητας στην περιοχή. Ταυτόχρονα προσδίδει στα ελληνοτουρκικά προβλήματα νέα κρίσιμη διάσταση, καθώς η επιχειρούμενη διασύνδεσή τους στις περιφερειακές ανακατατάξεις προσθέτει νέες παραμέτρους στην ελληνοτουρκική αντιπαράθεση, συνιστά βαθμιαία ανατροπή του σημερινού πολιτικοστρατιωτικού συσχετισμού Ελλάδος-Τουρκίας και τελικά ενισχύει τη ροπή προς μια ένοπλη αναμέτρηση.

Η πολιτική της 'Αγκυρας στο μεταβαλλόμενο βαλκανικό περιβάλλον δεν μπορεί να κατανοηθεί επαρκώς χωρίς την τοποθέτησή της στο ευρύτερο πλαίσιο και τις προκλήσεις που συνολικά αντιμετωπίζει η τουρκική εξωτερική πολιτική μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου. Τα γενικά στρατηγικά διλήμματα της Τουρκίας συνθέτουν τις ουσιαστικές παραμέτρους όπου αναγκαστικά κινούνται οι επιλογές πολιτικής της 'Αγκυρας στα Βαλκάνια. Στην πραγματικότητα όποια πολιτική και εάν επιλέξει η τουρκική πολιτική elite —είτε πολιτική «περιφερειακής δύναμης», είτε πολιτική σταθερότητας— ουσιαστικά καλείται να απαντήσει στα ίδια ακριβώς θεμελιακά και κρίσιμα στρατηγικά διλήμματά της. Στο

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Στέλιος Αλειφαντής είναι λέκτορας Διεθνών Σχέσεων στο Πάντειο Πανεπιστήμιο με ειδίκευση στα Βαλκάνια.

κείμενο αυτό θα εξετασθεί η γενική συλλογιστική που διέπει τη διαμόρφωση της τουρκικής πολιτικής στα Βαλκάνια και θα επιχειρηθούν να προσδιοριστούν με συντομία οι ειδικότερες επιδιώξεις της Άγκυρας στα Βαλκάνια.

Σε αναζήτηση στρατηγικού διεξόδου

Με το τέλος του ψυχρού πολέμου η Άγκυρα αντιμετώπισε έντονα τον κίνδυνο της *άμεσης επιδείνωσης* της διεθνούς θέσης της χώρας. Πρόκειται για εκείνου του είδους τις προκλήσεις εξωτερικής πολιτικής που συνιστούν κρίσιμα στρατηγικά διλήμματα και επιβάλλουν ουσιώδεις αναπροσαρμογές σ' ό,τι αποκαλείται «στρατηγική εξωτερικής πολιτικής» («Grand Strategy»). Αντίθετα, λοιπόν, με εκτιμήσεις ορισμένων Ελλήνων αναλυτών εξωτερικής πολιτικής που έβλεπαν στις φιλόδοξες πλην όμως αγωνιώδεις και σπασμωδικές ενέργειες της τουρκικής διπλωματίας στη Μέση Ανατολή, Καύκασο/Μ. Ασία και Βαλκάνια τη ραγδαία αναβάθμιση της Τουρκίας σε «Περιφερειακή Δύναμη», η Άγκυρα στην πραγματικότητα αντιμετωπίζει εντονότατο πρόβλημα στρατηγικών επιλογών¹.

Η Τουρκία, σε αντίθεση με την Ελλάδα², βρίσκεται σε δυσχερή γεωπολιτική θέση, καθώς είναι κυριολεκτικά ενταγμένη σε περιοχές εντονότατης αστάθειας —Καύκασος, Μέση Ανατολή. Η δυσχερής αυτή θέση επιδεινώθηκε περισσότερο από τον μη σταθεροποιητικό ρόλο της Τουρκίας, που εκφράστηκε στη φιλόδοξη απόπειρα ανάληψης ενός ηγεμονικού ρόλου της Άγκυρας σ' εκείνο ακριβώς τον χώρο. Απόπειρα που ενέπλεξε βαθύτερα την Τουρκία στους ανταγωνισμούς ισχύος της περιοχής (Ρωσία, Ιράν, Ιράκ κ.ά.). Η Άγκυρα είναι πλέον υποχρεωμένη όχι μόνο να αντιμετωπίσει την αστάθεια της περιοχής αλλά και να υποστεί τις συνέπειες των χειρισμών της προκειμένου να βρει τελικά πολιτική διέξοδο ώστε να αξιοποιήσει τις θεμιτές οικονομικές και στρατηγικές δυνατότητες που της προσφέρουν οι μεταψυχροπολεμικές ανακατατάξεις.

Ωστόσο, το οξύτατο στρατηγικό δίλημμα της Άγκυρας δεν εκκινεί από τη φιλοδοξία να καταστεί η Τουρκία «περιφερειακή δύναμη», αλλά από το γεγονός ότι το τέλος του ψυχρού πολέμου απειλεί να ανατρέψει τα βασικά δεδομένα πάνω στα οποία στηρίχτηκε η μεταπολεμική στρατηγική εξωτερικής πολιτικής της Άγκυρας. Πράγματι ο ουσιαστικός κίνδυνος επιδείνωσης της διεθνούς θέσης της Τουρκίας συνίσταται στην «αποκοπή» της Τουρκίας από τις σύγχρονες διεργασίες πολιτικής και οικονομικής ολοκλήρωσης της Δυτικής Ευρώπης ως συνέπεια της εξάλειψης της σημασίας της Τουρκίας για την ευρωπαϊκή ασφάλεια που είχε στο πλαίσιο της ξεπερασμένης πλέον αντιπαράθεσης Ανατολής-Δύσης. Στις μετα-ψυχροπολεμικές συνθήκες η ζωτική ταυτότητα συμφερόντων ασφάλειας που αποτέλεσε τον θεμελιώδη συνδετικό ιστό της Δύσης με την Τουρκία στα πλαίσια του ψυχρού πολέμου έχει πάψει πλέον να υπάρχει. Η εξάλειψη της σημασίας της Τουρκίας στην άμυνα της Δυτικής Ευρώπης συγκλονίζει συθέμελα το μεταπολεμικό οικοδόμημα των πολιτικο-στρατιωτικών σχέσεων των δυο μερών ενισχύοντας την απομόνωση της Τουρκίας σ' ένα «τριτοκοσμικό» περιφερειακό περιβάλλον αστάθειας και υποανάπτυξης. Η επίδραση αυτής της εξέλιξης ξεπερνά κατά πολύ το στενό πλαίσιο των σχέσεων ασφάλειας και αποτελεί κρίση μιας συνολικής πολιτικής στρατηγικής της Άγκυρας, η οποία βασίζει τη δυνατότητα εκσυγχρονισμού και ανάπτυξης της τουρκικής κοινωνίας στο «μοντέλο δυτικοποίησης». Στο ευρύτερο πλαίσιο αυτής της —κατά βάση «κεμαλικής»— μεταπολεμικής πολιτικής στρατηγικής το πλέγμα των αλληλεξαρτήσεων ασφάλειας Δυτικής Ευρώπης-Τουρκίας συνιστούσε ουσιαστικά προωθητικό παράγοντα σε μια βαθμιαία

διαδικασία ενσωμάτωσης/ολοκλήρωσης της Τουρκίας στην αναπτυσσόμενη Δυτική Ευρώπη. Άλλωστε η ενίσχυση από τη Δύση της πολιτικής και κοινωνικής σταθερότητας της Τουρκίας αποτελούσε, αν όχι τίποτε άλλο, συγκεκριμένη πολιτική ασφάλειας στα πλαίσια της αντιπαράθεσης με τον ανατολικό συνασπισμό. Ο τερματισμός του ψυχρού πολέμου σήμαινε και το τέλος στην «πίστωση χρόνου» που διέθετε η τουρκική κοινωνία στην οποία μεταπολεμική εκσυγχρονιστική προσπάθειά της να ξεπεράσει τις συνέπειες της ανισόμετρης οικονομικής ανάπτυξης που εμποδίζει την προωθημένη συμμετοχή της στις διεργασίες ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η επίσημη απόρριψη της «πρόωρης» αίτησης ένταξης της Τουρκίας στην τότε Ευρωπαϊκή Κοινότητα (1988) δεν επιβεβαιώνει μόνο τα δεδομένα της ανισόμετρης οικονομικής ανάπτυξης αλλά φανερώνει ανάγλυφα τα στρατηγικά διλήμματα της Τουρκίας που θα οξυνθούν ραγδαία με την απώλεια των ψυχροπολεμικών αλληλεξαρτήσεων ασφάλειας.

Η αναζήτηση στρατηγικού διεξόδου χαρακτηρίζει την τουρκική εξωτερική πολιτική και συντελείται κάτω από το καταθλιπτικό βάρος της εσωτερικής κρίσης σε όλα τα επίπεδα της τουρκικής κοινωνίας. Πρόκειται για μια κρίση που αναμένεται να οξυνθεί παραπέρα και είναι δυνατό να εξελιχθεί σε κρίση κρατικής συνοχής με βάση τις εξελίξεις της πολιτικής της Άγκυρας στο Κουρδικό. Το κύριο ζητούμενο της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής αναφέρεται στην *αποκατάσταση* του κρίσιμου συνδετικού ιστού με τις ευρωπαϊκές διεργασίες.

Η διεξόδος στην Ασία;

Η ολόπλευρη συμμετοχή της Τουρκίας στον πόλεμο του Κόλπου συνιστούσε μια απόπειρα να δοθεί διεξόδος σ' αυτά τα στρατηγικά διλήμματα της Άγκυρας. Από την άποψη αυτή η απόφαση της συμμετοχής υπήρξε μια κρίσιμη στρατηγική επιλογή με δυο διαστάσεις:

- * την επιδίωξη μιας νέας ζωτικής ταυτότητας συμφερόντων ασφάλειας με τις ΗΠΑ στις μετα-ψυχροπολεμικές συνθήκες, που ενείχε την πρόθεση δημιουργίας μιας «ειδικής αμερικανο-τουρκικής σχέσης» ως νέο όχημα ενσωμάτωσης της Τουρκίας στις διεργασίες της νέας ευρωπαϊκής τάξης πραγμάτων,

- * την προβολή μιας στρατηγικής διασύνδεσης Δυτικής Ευρώπης-Τουρκίας ως προς την υπεράσπιση των δυτικών συμφερόντων στον Κόλπο/Μέση Ανατολή.

Η επιλογή Οζάλ, που γνώρισε άλλωστε έντονη εσωτερική αμφισβήτηση, αποδείχτηκε γεμάτη αντιφάσεις. Πέρα από την όξυνση της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης που προκάλεσε η απώλεια του «αιμοδοτή» της τουρκικής οικονομίας, δηλ. των τεράστιων εσόδων του αγωγού πετρελαίου του Ιράκ λόγω του αναπόφευκτου κλεισίματός του, αυτή η επιλογή όχι μόνο δεν παρείχε στην Τουρκία ένα ασφαλέστερο περιφερειακό περιβάλλον εξαιτίας της απροθυμίας των Δυτικοευρωπαίων να αναλάβουν μόνιμες δεσμεύσεις ασφάλειας σ' αυτόν το γεωπολιτικό χώρο όπου αναπόφευκτα η Τουρκία θα αποκτούσε πρωταρχική αξία, αλλά επίσης περιέπλεξε την αντιμετώπιση του Κουρδικού Προβλήματος καθώς οι εξελίξεις στο κουρδικό Β. Ιράκ συνέβαλαν στην ανάδειξη της αυτόνομης περιφερειακής του διάστασης. Παράλληλα, η επιζήτηση μιας «ειδικής αμερικανοτουρκικής σχέσης» και η πρόσδεση σ' αυτήν βασίστηκε στη διπλή υπόθεση ότι το πολιτικό κόστος στον αραβικό κόσμο μιας τέτοιας ευθυγράμμισης της Άγκυρας με την Ουάσιγκτον θα αντισταθμιζόταν από την επιτυχή προώθηση μιας «*prax Americana*» στην μεσατολική διένεξη που αντικειμενικά θα έκανε αποδεκτό και ίσως επιθυμητό ένα περιφε-

ρειακό ρόλο της, ενώ ταυτόχρονα η κυριαρχία των αμερικανικών επιλογών στα ζητήματα της νέας ευρωπαϊκής τάξης —δηλ. η λεγόμενη «ευρω-ατλαντική προοπτική»— θα συνέβαλλε καθοριστικά στη δημιουργία ενός πλαισίου συνθηκών που θα εξασφάλιζαν την αναπροσαρμογή και συνέχεια της στρατηγικής διασύνδεσης της Τουρκίας με τη Δυτική Ευρώπη. Όμως η Άγκυρα γρήγορα διαπίστωσε ότι ο ρυθμός, τουλάχιστον, εκπλήρωσης των δυο αυτών υποθέσεων δεν συνέβαλε αποτελεσματικά ούτε στην επίλυση του γενικού στρατηγικού προβλήματος, ούτε στη σχετική ανακούφιση των εσωτερικών και εξωτερικών πιέσεων της Τουρκίας³. Στην πρώτη περίπτωση η διάψευση της υποτοπίας για «εφ' άπαξ» εγκαθίδρυση μιας μεσανατολικής «τάξης πραγμάτων» μετά τη στρατιωτική ήττα του Ιράκ και την προσέγγιση Ισραήλ-PLO φάνηκε ότι περισσότερο δέσμευε την Άγκυρα στις περιπλοκές της αμερικανικής διπλωματίας, παρά αναβάθμιζε την περιφερειακή θέση της. Αντίθετα μάλιστα έγιναν ορατές συγκεκριμένες αποκλίσεις των διπλωματικών επιδιώξεων Άγκυρας-Ουάσιγκτον, καθώς περιφερειακές σκοπιμότητες της Ουάσιγκτον την κάνουν να αντιτίθεται στο απεγνωσμένο αίτημα της Άγκυρας για διάθεση των πετρελαϊκών αποθεμάτων που βρίσκονται εγκλωβισμένα στον αγωγό πετρελαίου του Ιράκ που διέρχεται από την Τουρκία. Το άνοιγμα του αγωγού για το σκοπό αυτό θα προσφέρει στην τουρκική οικονομία μια γενναία ένεση οικονομικής αναζωογόνησης και θα της δώσει μια ευκαιρία αναπτυξιακής προοπτικής. Όμως στην παρούσα συγκυρία στην Ουάσιγκτον αποτιμούν ότι τα προβλήματά τους θα είναι μεγαλύτερα από ένα ρήγμα στο εμπόργκο κατά του Σαντάμ Χουσεΐν παρά από τους όποιους κινδύνους κρίσης της τουρκικής οικονομίας.

Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε η απόπειρα της Τουρκίας να επεκτείνει την επιρροή της στο χώρο του Καυκάσου/Κ. Ασίας ως καθοριστικός παράγοντας δυτικής επιρροής στη διαμόρφωση μιας «μετα-σοβιετικής» τάξης πραγμάτων στην περιοχή⁴. Η Άγκυρα επιχείρησε να προωθήσει τη θέση της προβάλλοντας στην πολιτική της την κοινή πολιτισμική ταυτότητα με τα κράτη της περιφέρειας, δηλαδή το Ισλάμ και τον «τουρκογενή/τουρανικό» εθνολογικό χαρακτήρα⁵. Η εικόνα της Τουρκίας ως ενός σύγχρονου «δυτικού» και ταυτόχρονα συγγενικού πολιτισμικά κράτους αποτέλεσε την κυριότερη —και ταυτόχρονα σ' αυτήν τη φάση— επένδυση της τουρκικής διπλωματίας⁶. Όμως η Τουρκία, λόγω της γενικότερης διστακτικότητας των δυτικών κεφαλαίων, δεν μπόρεσε να λειτουργήσει ως φορέας δυτικών επενδύσεων στην περιοχή δημιουργώντας τις αναγκαίες οικονομικές αλληλεξαρτήσεις για τη σταθεροποίηση της θέσης της. Παράλληλα, η «σοβιετική» κληρονομιά αλλά και η αναγκαιότητα της παρουσίας ρωσικού δυναμικού στην πρακτική λειτουργία κάθε τομέα του κράτους και της οικονομίας προσέφερε στη Μόσχα συντριπτικά υπέρτερα ερείσματα επιρροής έναντι των φιλοδοξιών της Άγκυρας⁷. Αλλά και στον Καύκασο η Τουρκία συνάντησε τη σθεναρή και κατηγορηματική αντίθεση της Ρωσίας σε οποιαδήποτε ανάμειξή της στην ένοπλη αναμέτρηση Αρμενίας-Αζερμπαϊτζάν στην κρίση του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Μάλιστα στην τελευταία αυτή περίπτωση, ψυχραιμότερες φωνές της Άγκυρα αντιστρατεύτηκαν και τελικά εμπόδισαν ως επιζήμια για τα τουρκοικά συμφέροντα μιαν εντελώς αμφίβολης επιτυχίας στρατιωτική εμπλοκή στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ ή το Ναχιτσεβάν κατά της Αρμενίας. Σ' ένα τέτοιο ενδεχόμενο *de facto* ωθούσε το έντονο διπλωματικό κλίμα που καλλιεργούσε η Άγκυρα υπέρ του Αζερμπαϊτζάν⁸ απειλώντας να βυθίσει την Τουρκία βαθύτερα στη ζώνη της αστάθειας. Η αναδίπλωση της Άγκυρας σε μια πολιτική διπλωματικής στήριξης του Αζερμπαϊτζάν σε διάφορα διεθνή fora σήμαινε την επικράτηση μιας *πραγματιστικής* τάσης στην τουρκική εξωτερική πολιτική πλησιέστερα στην κεμαλική παράδοση. Η διπλωματία της Άγκυρας

επιχειρεί πλέον να πιέσει σε επίπεδο ΔΑΣΕ/ΟΗΕ για μια τουρκική ανάμιξη στα πλαίσια συλλογικής παρέμβασης υπογραμμίζοντας ότι η σύγκρουση δεν έχει το χαρακτήρα θρησκευτικής αντιπαράθεσης «χριστιανών-μουσουλμάνων» αλλά αφορά στο απαραβίαστο των συνόρων⁹. Παράλληλα, η Άγκυρα επιχειρεί να κινητοποιήσει τον ισλαμικό κόσμο υπέρ μιας εντονότερης στήριξης του Αζερμπαϊτζάν με επίκεντρο πάντα ένα τουρκικό ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση. Η ίδια αυτή πραγματιστική προσέγγιση θα χαρακτηρίσει την τουρκική διπλωματία στα Βαλκάνια και ιδιαίτερα στη βοσνιακή κρίση μετά βέβαια από αντίστοιχο περιορισμό και εδώ των περισσότερο φιλόδοξων στοχεύσεων.

Το στρατηγικό «κλειδί» στα Βαλκάνια

Η κρισιμότητα της στρατηγικής διάστασης των Βαλκανίων στην τουρκική εξωτερική πολιτική προβάλλει εντονότερα μετά την αναδίπλωση των διπλωματικών επιδιώξεων της Άγκυρας στην Ασία. Τόσο η προβολή μιας στρατηγικής διασύνδεσης Δυτικής Ευρώπης-Τουρκίας ως προς την υπεράσπιση των δυτικών συμφερόντων στην ακτίνα Καύκασος/Κ. Ασία-Κόλπος/Μέση Ανατολή, όσο και η επιδίωξη μιας νέας ζωτικής ταυτότητας συμφερόντων ασφάλειας με τις ΗΠΑ παραμένουν στο επίκεντρο της στρατηγικής σκέψης στην Άγκυρα. Καθώς, όμως, ένας τουρκικός ρόλος σ' αυτήν την ακτίνα καθυστερεί ζωτικά να παραγάγει στρατηγικά αποτελέσματα, η προβολή του φαίνεται αντίθετα να ενισχύει την τάση αποκοπής της Τουρκίας καλλιεργώντας την εντύπωση στη Δύση για ένα «ασιατικό» προορισμό της. Η διαπίστωση αυτή της τουρκικής πολιτικής elite αναγνωρίζει ότι στα Βαλκάνια βρίσκεται ουσιαστικά το κλειδί για την αποκατάσταση του θεμελιώδους συνδετικού ιστού της Δύσης με την Τουρκία. Από την άποψη αυτή βρίσκεται σε εξέλιξη μια επαναξιολόγηση του βαλκανικού χώρου στο στρατηγικό σχεδιασμό της Άγκυρας. Την περίοδο 1989-1994 η Άγκυρα επιχειρούσε να αναπροσαρμόσει στα μεταψυχροπολεμικά δεδομένα την κρίσιμη σχέση της με τη Δύση μέσω της ταυτόχρονης διεύρυνσης ενός τουρκικού ρόλου σε Μ. Ανατολή/Κόλπο, Καύκασο/Κ. Ασία και Βαλκάνια/Μαύρη Θάλασσα —μια απόπειρα που σαφέστατα εμπεριέχει την ηγεμονική φιλοδοξία να καταστήσει την Τουρκία «περιφερειακή δύναμη». Σ' αυτόν μάλιστα το σχεδιασμό οι δυο πρώτοι γεωπολιτικοί χώροι τόσο λόγω δυνατοτήτων, όσο και συγκυριακών εξελίξεων απόκτησαν μια σχετική προτεραιότητα έναντι του βαλκανικού υποσυστήματος.

Σ' αυτό το πλαίσιο, σ' ό,τι αφορά στα Βαλκάνια, ένα χώρο όπου λόγω γεωγραφικής απόστασης και ιστορικής παράδοσης η Τουρκία δεν διαθέτει απτά ερείσματα, η Άγκυρα επιχείρησε να διευρύνει τα ερείσματά της στηρίζοντας την ανάπτυξη της επιρροής της στην πολιτική χειραφέτηση του μουσουλμανικού παράγοντα¹⁰. Παράλληλα, η τουρκική διπλωματία επέμεινε έντονα στην προώθηση της πρότασης για τη «Συνεργασία της Μαύρης Θάλασσας»¹¹ —ένα χώρο όπου η Τουρκία, τουλάχιστον λόγω γεωγραφικής εγγύτητας, δύναται να διασφαλίσει ένα περισσότερο κεντρικό ρόλο. Δεν πρέπει μάλιστα να παραγνωρισθεί ότι η Άγκυρα, αξιοποιώντας την αστάθεια της περιοχής, επιχείρησε να αντιμετωπίσει το πλέγμα των προβλημάτων της με την Ελλάδα με την προώθηση των θέσεών της σε Βουλγαρία, Σκόπια και Τίρανα ενθαρρύνοντας τις όποιες τριβές τους με την Ελλάδα¹², την οποία πρόβαλε στη Δύση ως παράγοντα εντάσεων στην περιοχή σ' όλη την ακτίνα των βορείων συνόρων της, στο Αιγαίο και την Κύπρο.

Ωστόσο, όπως και στους υπόλοιπους γεωπολιτικούς χώρους τουρκικού ενδιαφέροντος, οι εξελίξεις της περιόδου 1989-1994 δεν προσέφεραν παρά μόνο εντελώς ευκαιριακές διπλωματικές επιτυχίες στην Άγκυρα και κανένα ουσιαστικό ερείσμα στα Βαλ-

κάνια. Ο μουσουλμανικός παράγοντας στα Βαλκάνια δεν γνώρισε την αναγκαία πολιτική χειραφέτηση ώστε να καταστεί αυτοτελής παράγοντας ενδο-βαλκανικών ισορροπιών και ως τέτοιος στήριγμα των τουρκικών περιφερειακών φιλοδοξιών. Στην τραγωδία της Βοσνίας οι Μουσουλμάνοι έχουν ηττηθεί πολιτικοστρατιωτικά και αναγκάζονται σε πολιτικούς συμβιβασμούς με Κροάτες και Σέρβους που πολύ απέχουν της αυτοτελούς χειραφέτησής τους. Με τη Βουλγαρία, σε διάψευση όσων αναλυτών αβασάνιστα προέβαιναν σε σχετικές εκτιμήσεις, οι διμερείς σχέσεις ποτέ δεν πήραν το χαρακτήρα «άξονα»¹³, ούτε η Άγκυρα πέτυχε την στρατηγικής σημασίας μονιμότερη συσπείρωση και πολιτική εμβέλεια της μουσουλμανικής μειονότητας¹⁴. Αντίθετα όχι μόνο ο ευφυής Αχμέτ Ντογκάν (Κίνηση Δικαιωμάτων Ελευθεριών) απώλεσε τη ζωτική πολιτική συμμαχία του με τη συντηρητική παράταξη (Ένωση Δημοκρατικών Δυνάμεων) στρέφοντάς την εναντίον του, αλλά και ο χώρος του διασπάστηκε πολιτικά σε τρία ακόμη κόμματα και η κοινωνική συνοχή της μειονότητας υπονομεύτηκε από μιας τέτοιας έκτασης μαζική οικονομική μετανάστευση στην Τουρκία που η ίδια η Άγκυρα αναγκάστηκε στα 1993 να κλείσει τα σύνορα με τη Βουλγαρία προκαλώντας την έντονη αντίδραση της Σόφιας. Αλλά και δυτικότερα της Βουλγαρίας οι εξελίξεις δεν προσφέρουν τη δυνατότητα για ραγδαίες ανακατατάξεις που να ευνοούν την Άγκυρα¹⁵. Παρά την εξαιρετική χρησιμότητα που είχε η διπλωματική στήριξη της Άγκυρας, η ομαλοποίηση των σχέσεων και η προσέγγιση με την Αθήνα συνιστά ζωτική προϋπόθεση για τα Σκόπια. Η κυβέρνηση των Σκοπίων ήδη έχει διακηρύξει την υιοθέτηση μιας πολιτικής «ίσης φιλίας» απέναντι στους βαλκανικούς γείτονές της — πολιτική που αποκλείει τη λογική των «αξόνων», ενώ η βελτίωση των σχέσεών τους με την Ελλάδα αποτελεί μονόδρομο. Ασφαλώς άλλωστε είναι η εκτίμηση ότι σύντομα θα βρεθεί ο πρόσφορος διπλωματικός τρόπος επίλυσης των διμερών προβλημάτων και προώθησης σχέσεων αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Τέλος η επιδείνωση των διμερών ελληνοαλβανικών σχέσεων προσέφερε στην Άγκυρα τα περιθώρια ενίσχυσης των ερεισμάτων τους στα Τίρανα που φυσικά αναζητούσαν διπλωματικά στηρίγματα έναντι της Ελλάδος. Ωστόσο, στις σχέσεις Ελλάδος-Αλβανίας δεν έχει υπάρξει ουσιαστική ρήξη που να προσφέρει έδαφος για μονιμότερες αντιπαλότητες και ανάπτυξη πολιτικής «αξόνων». Η οικονομική αλληλεξάρτηση των δυο κρατών είναι δεδομένη, ενώ η προστασία των δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας δεν συνδέεται με απειλή κατά της αλβανικής ασφάλειας. Η βελτίωση των διμερών σχέσεων είναι λοιπόν κατεξοχήν ζήτημα πολιτικής βούλησης και πολιτικών χειρισμών.

Η προσπάθεια της Άγκυρας να αξιοποιήσει την αστάθεια του βαλκανικού χώρου για τη διαμόρφωση νέων περιφερειακών ισορροπιών που θα πρόσφεραν στην Τουρκία ένα περισσότερο κεντρικό στρατηγικό ρόλο στην περιοχή δεν απέδωσε. Παρά τις ραγδαίες ανακατατάξεις των καθεστωτικών αλλαγών στα Βαλκάνια, η μεταψυχροπολεμική σταθερότητα της περιοχής αναζητείται στις ίδιες μόνιμες γραμμές πολιτικής και οικονομικής αλληλεξάρτησης που προσφέρει ανάμεσα στα άλλα και η γεωγραφική γειτνίαση. Η στάση της Άγκυρας υπέρ μιας στρατιωτικής επέμβασης στη Βοσνία στο πλευρό των Μουσουλμάνων βρήκε την κατηγορηματική αντίθεση της Ελλάδος, της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας. Στο δρόμο τους για τη συμβολική παρουσία στη Βοσνία οι Τούρκοι κυανόκρανοι αναγκάστηκαν να παρακάμψουν μέσω της Μεσογείου τους εθνικούς εναέριους χώρους Βουλγαρίας και Ελλάδος, ενώ το ίδιο έκαναν και τα τουρκικά F-16 που συμμετέχουν στη νατοϊκή επιτήρηση του αεροπορικού αποκλεισμού της Βοσνίας και που πάντως απέφυγαν μέχρι σήμερα την πολιτικά ευαίσθητη συμμετοχή τους στις νατοϊκές αεροπορικές επιδρομές. Η αντικατάσταση του Τούρκου υπ. Εξωτερικών Σουσόλ αποτελεί

σαφή ένδειξη ότι η Άγκυρα θεωρεί αντι-παραγωγική για τις τουρκικές επιδιώξεις στο Αιγαίο την «πολιτική εντάσεων» στις ελληνο-τουρκικές σχέσεις που ιδιαίτερα τον τελευταίο χρόνο γνώρισε έξαρση. Η σχετική αναδίπλωση της Άγκυρας από την «πολιτική εντάσεων» στο Αιγαίο δεν σημαίνει εγκατάλειψη των τουρκικών επιδιώξεων, ούτε επιλύει τα διμερή προβλήματα. Όμως δείχνει τους αντικειμενικούς περιορισμούς της Τουρκίας καθώς φανερώνει ανάγλυφα ότι η Άγκυρα δεν δύναται να δεσμεύσει στις επιλογές της την Ελλάδα και ότι μόνο με πόλεμο μπορεί να την εγκλωβίσει σ' ένα παιχνίδι τοπικού ανταγωνισμού¹⁶. Με τη βαθμιαία έξοδο της Σερβίας από τη διεθνή απομόνωση, ολόκληρη η εκτίμηση της βαλκανικής κατάστασης όπου είχε βασιστεί η πολιτική της Άγκυρας ανατρέπεται. Η Τουρκία είναι πλέον αναγκασμένη να επαναπροσδιορίσει την πολιτική της στα Βαλκάνια —ένα γεγονός που χαρακτηριστικά εκφράζεται στην απόπειρα ομαλοποίησης των σχέσεών της με τη Σερβία¹⁷. Όμως ο επαναπροσδιορισμός της τουρκικής πολιτικής δεν απορρέει μόνο από τα βαλκανικά αδιέξοδά της. Συνδέεται κυρίως με το γενικότερο ζήτημα των στρατηγικών διλημμάτων της Άγκυρας μετά τον ψυχρό πόλεμο. Η αναγνώριση ότι το στρατηγικό κλειδί για αποκατάσταση του θεμελιώδους συνδετικού της Δύσης με την Τουρκία βρίσκεται ουσιαστικά στα Βαλκάνια αποτελεί μια βασική στροφή στο σχεδιασμό πολιτικής της Άγκυρας.

Τα Βαλκάνια, και ιδιαίτερα η Ελλάδα, ως γεωπολιτικός χώρος βρίσκονται πάνω στη γραμμή επικοινωνίας της Τουρκίας με τη Δύση. Καμία ενίσχυση της περιφερειακής θέσης της Τουρκίας στην ακτίνα Καύκασος/Κ. Ασία και Μέση Ανατολή/Κόλπος δεν μπορεί να υποκαταστήσει τη σημασία των Βαλκανίων ως γεωπολιτικού συνδέσμου με τη Δύση. Εάν μάλιστα συνυπολογιστούν και οι δυσκολίες ενίσχυσης της τουρκικής θέσης σ' εκείνον τον εξαιρετικά ασταθή, συγκρουσιακό και ανταγωνιστικό ασιατικό χώρο, η αξία της Βαλκανικής στο στρατηγικό σχεδιασμό της Τουρκίας καθίσταται κρίσιμη. Από την άποψη αυτή η αναζήτηση πολλαπλών δεσμών με τη Δυτ. Ευρώπη αποτελεί θεμελιακό ζήτημα όχι μόνο εξωτερικής πολιτικής αλλά και πολιτικής σταθερότητας στην Τουρκία. Μάλιστα είναι ακριβώς η εσωτερική κατάσταση στην Τουρκία που έχει σημαίνει «συναγερμό» σε ανώτατους πολιτικούς κύκλους στην Ουάσιγκτον. Όμως καθώς οι περιφερειακές σκοπιμότητες της Ουάσιγκτον την κάνουν να αντιτίθεται στο αίτημα της Άγκυρας σχετικά με τον αγωγό πετρελαίου του Ιράκ, στις ΗΠΑ η ανακούφιση της Τουρκίας αναζητείται από άλλες κατευθύνσεις με πρώτη την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.)¹⁸ —όπου αναπόφευκτα προσκρούει στις ελληνικές αντιστάσεις οι οποίες ενισχυμένες από παλιότερες συλλογικές θέσεις της Ε.Ε. συνδέουν τις ανάλογες εξελίξεις με πρόοδο στο Κυπριακό και την προώθηση της ένταξης της Κύπρου στην Ε.Ε. Εκτός της συγκεκριμένης οικονομικής έλξης που προσφέρει η σημαντική τουρκική αγορά, η πρωτοβουλία της Γερμανίας, Γαλλίας και Αγγλίας για την προώθηση άμεσα της Τελωνειακής Ένωσης¹⁹ και παράκαμψη της αντίθεσης της Αθήνας προσφέρει την αναγκαία για την Άγκυρα ευρωπαϊκή προοπτική στα στρατηγικά διλήμματά της. Παράλληλα, η Τουρκία είναι ένθερμος υποστηρικτής της «ευρω-ατλαντικής» προοπτικής στη διαμόρφωση της νέας αρχιτεκτονικής ασφάλειας της Ευρώπης²⁰. Το ΝΑΤΟ αποτελεί τον αποκλειστικό δυτικό μηχανισμό στον οποίο η Τουρκία είναι πλήρες μέλος και συνεπώς η Άγκυρα στη διατήρηση και αναπροσαρμογή του ΝΑΤΟ στις μετα-ψυχροπολεμικές συνθήκες προσβλέπει στη συνέχιση της ζωτικής για αυτήν ταυτότητας συμφερόντων ασφάλειας Δυτ. Ευρώπης-Τουρκίας.

Η βαλκανική πολιτική της Τουρκίας βρίσκεται σε διαδικασία επαναπροσδιορισμού. Πρόκειται για την υιοθέτηση μιας περισσότερο πραγματιστικής προσέγγισης που έχει ως

επίκεντρο να εξασφαλίσει την προσπάθεια ενίσχυσης της θεμελιώδους σχέσης Δυτ. Ευρώπης-Τουρκίας. Καθώς κλείνει πλέον η μεταβατική περίοδος των καθεστωτικών μεταβολών και οδηγείται στο τέλος της η γιουγκοσλαβική κρίση, τα νέα δεδομένα στα Βαλκάνια ελάχιστα ικανοποιούν τις ηγεμονικές φιλοδοξίες της Άγκυρας. Στα μετα-ψυχροπολεμικά Βαλκάνια η Τουρκία θα παραμείνει ό,τι ήταν και στην περίοδο του ψυχρού πολέμου: θα είναι και αυτή όπως και οι υπόλοιποι απλά ένας από τους τοπικούς βαλκανικούς παράγοντες. Ωστόσο, τη βαλκανική κατάσταση και τις βαλκανικές ισορροπίες θα προσδιορίζουν περισσότερο οι συνδυασμένες κινήσεις και συγκλίσεις πολιτικών της Ελλάδας, Βουλγαρίας, Σερβίας και Ρουμανίας. Ανάμεσα σ' αυτές τις δυνάμεις υπάρχει μια ουσιαστική *συναντίληψη* που βασίζει τη σταθερότητα των Βαλκανίων στο απαραβίαστο των συνόρων και στην επικράτηση μιας πολιτικής βαλκανικής συνεννόησης. Έχουν ωριμάσει οι πολιτικές προϋποθέσεις και σύντομα στα Βαλκάνια θα αναπτυχθεί στις νέες συνθήκες και πάλι ένας περιφερειακός θεσμός «Βαλκανικής Συνεργασίας» με σαφείς προβλέψεις σχετικές με την περιφερειακή ασφάλεια —ένα «Συμβούλιο Βαλκανικής Ασφάλειας». Πρόκειται για μια θεσμική διαδικασία οικοδόμησης της μεταψυχροπολεμικής βαλκανικής τάξης πραγμάτων σε στενή διασύνδεση και αλληλεξάρτηση με τις ανάλογες διαδικασίες στην Ευρώπη (Ε.Ε.-Δ.Ε.Ε., NATO). Η Τουρκία όχι μόνο είναι υποχρεωμένη να ακολουθήσει και να συμμετάσχει ως ισότιμος εταίρος, αλλά και αυτή η ίδια η συμμετοχή της θα αποτελεί ζωτικό συμφέρον της: θα είναι η κατεξοχήν σταθεροποιητική και αποτελεσματική απάντηση στο στρατηγικό της δίλημμα για τη μετα-ψυχροπολεμική διασύνδεση Δυτ. Ευρώπης-Τουρκίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Dyugu Bazoglu Sezer, *Turkey's Grand Strategy facing a Dilemma*, The International Spectator, vol. XXVII, No 1, 1992.
2. Η μετα-ψυχροπολεμική πρόκληση εξωτερικής πολιτικής για την Ελλάδα είναι διαφορετικού περιεχομένου. Στα μετα-ψυχροπολεμικά Βαλκάνια η κρίση καθεστωτικής μετάβασης των γειτονικών βαλκανικών κρατών και ειδικότερα η γιουγκοσλαβική κρίση εισήγαγαν τις διακρατικές σχέσεις της περιοχής σε μια περίοδο αστάθειας και έθεσαν ζήτημα διαμόρφωσης (διατήρησης ή μεταβολής) των περιφερειακών ισορροπιών. Αυτή ακριβώς η ρευστότητα των βαλκανικών ισορροπιών συνιστά την *κυριότερη μετα-ψυχροπολεμική πρόκληση* στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, στο μέτρο που η Αθήνα στην *ύπαρξη σταθερότητας* του χώρου πέραν των βορείων συνόρων της έχει βασίσει τη στρατηγική αντιμετώπιση της απειλής που δέχεται από την Ανατολή. Ωστόσο, σ' αντίθεση με την Άγκυρα, η αντιμετώπιση της περιφερειακής αστάθειας από την Αθήνα γίνεται σε σαφέστερα ευνοϊκότερες περιφερειακές συνθήκες και όπως, επισημαίνεται παρακάτω, με ευνοϊκότερες προϋποθέσεις σ' ό,τι αφορά στη διεθνή θέση της Ελλάδας (μέλος Ε.Ε., Δ.Ε.Ε. κ.ά.).
3. *Uncertainty in the Gulf: what can Turkey do?* Turkish Probe. No 12, Feb. 2, 1993.
4. Seyfi Tashan, *The Caucasus and Central Asia: Strategic Implications*, Dis Politica, Ankara, vol. XVIII, No 3, 1993.
5. *Ankara's new goal: Cultural unification with Turkic Republics*, Turkish Probe. No 4, Dec. 8, 1992.
6. John Palmer, *Turkey offers EC delay in return for regional role*, The Guardian 9.3.1992 και David Buchan, *Turkey switches tactics in bid to join Community*, Financial Times, 9.3.1992.
7. *The Caucasus come full circle and back in Russia's lap*, Turkish Probe. No 47, Oct. 12, 1993.
8. *Patience has run out for Armenia*, Turkish Probe, No 21, Apr. 6, 1993.
9. Kemal Kirisci, *The End of the Cold War, and Changes in Turkish Foreign Policy Behavior*, Dis Politica, Ankara, vol. XVIII, No 3, 1993.

10. Ali Fuat Borovali, *The Bosnian Crisis and Turkish Foreign Policy*, Dis Politica, Ankara, vol. XVIII, No 3, 1993.
11. Για αυτήν την πρωτοβουλία της 'Αγκυρας δεξ άρθρο του εμπνευστή της Dr. Sukru Elekqag, *Το σχέδιο οικονομικής συνεργασίας της Μαύρης Θάλασσας*, 'Αμυνα και Διπλωματία, τ. 11, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1991 και για το ρόλο της πρωτοβουλίας στη βαλκανική πολιτική της 'Αγκυρας δεξ: Dr. Ozal Sazder, *Η Τουρκία και τα Βαλκάνια*, 'Αμυνα και Διπλωματία τ. 15, Δεκ. 1991-Ιαν. 1992 John Murray, *Turkey Initials Black sea economic pact*, Financial Times, 4.2.92. Για τις σημαντικές δυσκολίες επιτυχίας της δεξ: Zzvetanka Indjova, *Underwater Currents endanger Black Sea Economic zone*, The Bulgarian Watcher, Sofia, No 38, May 21-27, 1992 και *Black sea Political Bloc Seen as Premature*, BTA, Jan. 29, 1993, FBIS, No 19, 1.2.92.
12. Η μη επέκταση του ελληνο-τουρκικού ανταγωνισμού στα Βαλκάνια αποτελεί τη βάση κάθε ελληνικής πολιτικής που θεωρεί ζωτική για τα ελληνικά συμφέροντα την αποκατάσταση της σταθερότητας στα Βαλκάνια, δεξ σχετικά: Στέλιος Αλειφαντής, *Ελλάδα, Τουρκία και Βαλκάνια*, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 8.5.1994.
13. *Geopolitical Trap*, The Bulgarian Watcher, No 36, May 7-13, 1992.
14. Στέλιος Αλειφαντής, *Βουλγαρία: Τα διλήμματα μιας νέας εποχής*, Αθήνα, 1993.
15. 'Ο.π.
16. Στέλιος Αλειφαντής, *Παιγνίδι εντάσεων στο Αιγαίο*, 'Εθνος, 24.11.1994.
17. Στέλιος Αλειφαντής, *Βαλκάνια: Στο μεταίχμιο εξελίξεων*, 'Εθνος, 15.9.1994.
18. Στέλιος Αλειφαντής, *Μηνύματα από τον Βόσπορο*, 'Εθνος, 16.6.1994.
19. *Customs Union: Turkey pushes EC for compromise*, Turkish Probe, No 45, Sep. 28, 1993, *Positive signals from EC*, Turkish Probe. No 51, Nov. 11, 1993.
20. *Turkey wants a stronger NATO*, Turkish Probe. No 46, Oct. 5, 1993.